

DE RELEVANTIE VAN EVOLUTIETHEORIE VOOR ESTHETICA: EEN REACTIE OP ROB VAN GERWEN

Eveline Seghers (Eveline.Seghers@UGent.be)

Aspirant Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen (FWO) & Vakgroep Kunst, Muziek- en Theaterwetenschappen, Universiteit Gent

Post-print auteursversie, copyright overgedragen aan uitgever

De relevantie van evolutietheorie voor esthetica: een reactie op Rob Van Gerwen

Theodosius Dobzhansky schreef ooit: "nothing in biology makes sense except in the light of evolution." Intussen wordt meer en meer betoogd dat hetzelfde geldt voor cultuur: hoe meer we ontdekken over hoe cultuur functioneert in het menselijk bestaan, des te sterker blijkt dat evolutietheorie hier waardevolle bijdragen kan leveren. Dat is een onvermijdelijke beweging, en een die veel meer merites, mogelijkheden en geldigheid bezit dan onderzoekers uit traditionele cultuur- en gedragswetenschappen doorgaans denken.

Uit de reactie van Rob van Gerwen komen drie belangrijke bedenkingen naar voor. Normativiteit wordt beschouwd als de essentie van filosofische esthetica – een kwestie die niet aan bod zou komen in evolutionaire en andere empirische esthetica. Daarnaast zouden we geen uitspraken kunnen doen over mogelijke schoonheidsoordelen bij dieren, omdat wij immers mensen zijn. Tenslotte hebben volgens de auteur evolutionaire verklaringen louter de bedoeling de rijkdom van filosofische esthetica, of "de semantische dimensie", grondig te reduceren tot "evolutionaire adaptatiestrategieën" – ik zou bedoelen dat we iets mooi vinden omdat we er beter mee overleven. In wezen is deze laatste term niet ideaal: overleving en reproductie zijn slechts statistische, indirecte effecten van een specifieke oplossing voor een adaptief probleem. Maar laat ik niet uitweiden over de technische details van evolutietheorie.

Het eerste punt is de normativiteit van esthetische oordelen, een probleem dat al eeuwenlang filosofen bezighoudt, en waarvoor men diverse suggesties heeft geopperd. Er lijkt eensgezindheid te bestaan over Kant als sleutelfiguur, weliswaar op basis van een verschillende motivatie. Vele onderzoekers in filosofische esthetica menen dat hij samenhang heeft verleend aan de zich ontwikkelende discipline van esthetica. Ik heb vooral aandacht voor het feit dat hij een breukpunt vormde in de aan hem voorafgaande tendens tot naturalisering van esthetica. De normativiteitskwestie houdt in dat, ondanks de idee dat een schoonheidsoordeel een subjectief gegeven is, er niettemin ook een collectieve appreciatie zou moeten plaatsvinden. Het schone overstijgt immers door reflectie de louter zintuiglijke indrukken van aangenaamheid. Enerzijds meent de auteur dat evolutionaire esthetica pretendeert normativiteit te verklaren, maar enkele alinea's verder wordt dit echter dat empirische benaderingen normativiteit niet eens als een probleem beschouwen. Meer nog, deze laatste zouden zich voornamelijk bezighouden met de ervaring van individuele kunstwerken, en wel door een statistisch gemiddelde te maken van zoveel mogelijk responsen. Het normatieve, hoe dit kunstwerk had *moeten* beoordeeld worden, blijft daarbij achterwege. Empirische en evolutionaire esthetica enerzijds, en filosofische, normatieve esthetica anderzijds, houden zich echter met twee verschillende dingen bezig. Wie onderzoekt *wat* mensen mooi vinden en *waarom*, doet geen uitspraken over wat diezelfde mensen *zouden moeten* mooi vinden. De enige manier waarop ik in de val zou trappen van de naturalistische

drogreden, is wanneer ik dit onderscheid niet zou erkennen – een onderscheid dat ik in mijn eerdere artikel meerdere malen heb gemaakt. Als we aannemen dat empirische en evolutionaire esthetica zich bezighoudt met het eerste, dan zullen daar inderdaad weinig of geen nieuwe bevindingen over normativiteit uit voortkomen. Maar stel dat een onderzoeker zich uitgebreid verdiept in het normatieve aspect van esthetische oordelen, heeft hij dan een bijdrage geleverd tot de objectieve studie van *wat* we gemiddeld genomen mooi vinden? Ik denk het niet, maar het belangrijke lijkt mij dat dit geen enkel probleem is. Wie zich niet geroepen voelt empirische wetenschap te bedrijven, is daar uiteraard niet toe verplicht, maar anderen die dat liever wel willen, moeten dat mijns inziens ook kunnen doen. Wat één onderzoeker fundamenteeler acht – speculatieve, normatieve esthetica – is dat misschien niet voor anderen die onderzoek doen naar de esthetische oordelen van de mens.

Verder meent de auteur, in navolging van filosofen als Roger Scruton en Anthony O'Hear, dat we eigenlijk niet in staat zijn uitspraken te doen over dieren, en dat we dus al helemaal niet zomaar mogen beweren dat ze esthetische vermogens bezitten. Laat ik een vergelijking maken met moraliteit: velen zullen de overtuiging toegedaan zijn dat de morele systemen, normen en intuïties van de mens dermate complex zijn, dat het haast ondenkbaar is dat dieren een vergelijkbare moraal zouden bezitten. Maar menselijke moraliteit in zijn geheel zou niet de eenheid van vergelijking moeten zijn, net zoals esthetica niet mag vereenzelvigd worden met de uitgebreide cultuurgeschiedenis die rond dit begrip geweven is. Als moraliteit ontleed wordt in een waaier aan verschillende emoties, sociale relaties, samenwerkingsvormen, bekrachtigingsmechanismen zoals straf en beloning, het belang van reputatie, en nog veel meer, dan wordt het veel minder moeilijk om parallelen te vinden onder niet-menselijke dieren – tenminste wat betreft sommige van deze onderdelen. Op dezelfde manier is esthetica een cluster, en niet een onlosmakelijk geheel van waarneming, zintuiglijkheid, kwalitatieve overwegingen, reflectie, filosofische theorieën, enzovoort. Een deel hiervan, bijvoorbeeld reflectie en wat de "semantische dimensie" wordt genoemd, zijn producten van de westerse cultuurgeschiedenis. Maar de basale vermogens die dit mogelijk maken zijn dat niet. Daar komen evolutie en selectie in het spel: we moeten immers eerst kunnen verklaren *waarom* we dingen mooi vinden, en *hoe* we hiertoe in staat zijn. Als je vanuit evolutietheorie de verhouding tussen de mens en andere soorten bekijkt, is er geen fundamentele scheidingslijn. Fylogenetische verwantschap houdt zich niet aan wetenschappelijke of metafysische categorieën die de mens voor haar heeft gecreëerd. Dat maakt het al een stuk minder onwaarschijnlijk dat je mensen en dieren op een geldige manier kan vergelijken, en dat we als mens uitspraken kunnen doen over wezens die hun esthetisch vermogen niet woordelijk aan ons kunnen medelen. Daarmee wil ik voor alle duidelijkheid niet argumenteren dat de pauwen, om dat klassieke voorbeeld nogmaals te gebruiken, zich rationeel afvraagt of haar oordeel over een particuliere pauwhaan al dan niet gedeeld wordt door andere hennen, en wat dit impliceert voor esthetische normen over hoe zijn staart *zou moeten* beoordeeld worden. Niemand die onderzoek doet naar evolutionaire esthetica verdedigt zoiets. Wat sommige filosofische esthetici, zoals Anthony O'Hear, wél doen, is precies de voorgaande redenering aanvoeren om te bepleiten dat de combinatie van 'esthetica' en 'dieren' al te gek voor woorden is. Dat lijkt me nogal antropocentristisch, en hoogst onterecht: als je een exclusief menselijk ideeënsysteem – het product van onze westerse cultuurgeschiedenis waarnaar ik daarnet al verwees – gebruikt om het mogelijk esthetisch vermogen van de pauwen hieraan te toetsen, dan trekt ze per definitie aan het kortste eind.

Het derde punt is het reductionisme dat de auteur meent terug te vinden in mijn betoog. Mijn bedoeling, en dus ook die van empirische en evolutionaire esthetica in het algemeen, zou zijn om reflectie en de complexiteit van individuele, subjectieve ervaringen in filosofische

esthetica te herleiden tot basale evolutionaire mechanismen. Reductionisme van deze aard is niet aan de orde als we uitgaan van meerdere verklaringsniveaus, die vanzelfsprekend aan elkaar gerelateerd zijn, maar niettemin op verschillende manieren één en hetzelfde fenomeen, zoals esthetische ervaringen en oordelen, benaderen. Evolutionaire verklaringen behoren tot het *ultimate* niveau; ze zijn erop gericht te achterhalen *waarom* een welbepaalde eigenschap geëvolueerd is. Daarnaast is er een *proximate* niveau, dat ingenomen wordt door meer concrete, beïnvloedende factoren die bepalen *hoe* deze eigenschap zich manifesteert in een particuliere context. Wetenschappers uit allerlei disciplines zullen ongetwijfeld allerlei interessante zaken te vertellen hebben over de ervaring van deze of gene emotie – in een context van sociale interactie, veroorzaakt door neurobiologische processen, enzovoort – maar alleen evolutietheorie kan verklaren *waarom* een dergelijke emotie überhaupt ontstaan is. De ene verklaring sluit de andere niet uit, wel integendeel: wie enkel aandacht heeft voor de tweede soort, verliest een fundamentele manier van begrijpen en verklaren. Laat ik een kleine denkoefening maken: Newtons wet van de zwaartekracht verklaart waarom je onzacht in aanraking komt met de grond wanneer je van de trap valt. Newton kan je echter niet vertellen waarom precies *jij* op *dat moment* op *die bepaalde plaats* en om *deze reden* van de trap bent gevallen. Misschien was het donker of lag er een obstakel op de trap – dingen die specifiek zijn aan jouw situatie en – in tegenstelling tot Newton – verklaren waarom net jij bent gevallen. Maar dat betekent niet dat de geldigheid van de zwaartekracht in vraag moet worden gesteld. Die is immers een universele, fysische wetmatigheid die voortdurend, overal op aarde werkzaam is. Hetzelfde geldt voor evolutie: dat een individuele toeschouwer een particulier kunstwerk op een geheel eigen manier beschouwt en beoordeelt, doet geen afbreuk aan het feit dat hij *het vermogen* dit te doen, ontleent aan evolutie.

Het lijkt me belangrijk de mens te beschouwen als wat hij is: een fractie van de evolutionaire processen die de kleinste molecule tot het grootste ecosysteem en alles daartussenin bestieren. Dat we – voor zover we weten – de enige levende wezens zijn die rationeel nadenken, betekent niet dat evolutie zich bij de mens zou hebben beperkt tot onze anatomie en biochemie. De menselijke geest en haar producten zijn niet vrijgesteld van natuurlijke processen en wetmatigheden. Meer nog, ze worden precies door deze processen en wetmatigheden mogelijk gemaakt. Evolutionaire verklaringen voor culturele fenomenen zijn een beetje zoals een ijsberg in de zee: er schuilt meer onder de oppervlakte dan je denkt.